

УДК 81'25(091)

ПОГЛЯДИ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША НА СУТНІСТЬ І МЕХАНІЗМ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Голі-Оглу Т.В., к. філол. н., доцент
завідувач кафедри української мови та слов'янської філології
ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

Прокопець А.А., магістрант
ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

У статті подано аналіз поглядів відомого українського письменника і перекладача XIX ст. Пантелеймона Куліша на сутність перекладацької діяльності, потенційні можливості перекладу художнього тексту та механізм трансформації тексту з однієї мови на іншу.

Ключові слова: переклад, трансформація, авторський переклад, художній текст, національна реалія.

В статье анализируются взгляды известного украинского писателя и переводчика XIX в. Пантелеймона Кулиша на сущность переводческой деятельности, потенциальные возможности перевода художественного текста и механизм трансформации текста с одного языка на другой.

Ключевые слова: перевод, трансформация, авторский перевод, художественный текст, национальная реалія.

Goli-Oglu T.V., Prokopets A.A. THE VIEWS OF PANTELEIMON KULISH ON THE ESSENCE AND THE MECHANISM OF TRANSLATION ACTIVITIES

The article analyzes the views of Panteleimon Kulish, a famous Ukrainian writer and translator of the XIX century, on the essence of translation, the potential possibilities of translating a belles-lettres text and the mechanism of transformation of the text from one language to another.

Key words: translation, translation shifts, author's translation, belles-lettres text, national realia.

Постановка проблеми. Процес перекладу – своєрідна мовна діяльність, спрямована на найбільш повне відтворення змісту й форми тексту іншою мовою. Поняття перекладу в хронологічному й історико-перекладознавчому вимірах пройшло тривалий шлях становлення. У різні епохи воно мало різні трактування й інтерпретації – від абсолютного невизнання перекладу як різновиду міжмовної комунікації до тотальної автоматизації цього процесу. Саме тому аналіз різних авторських інтерпретацій зазначеного поняття і механізму перекладу в цілому на різних етапах становлення перекладознавства є важливим для формування чіткої картини розвитку перекладацької думки в Україні.

Перекладацька діяльність П. Куліша і його погляди на сутність перекладу, які були сформовані на основі практичних спостережень і власного перекладацького досвіду, є важливою сторінкою в історії українського перекладу, тому ці погляди вимагають детального аналізу й оцінки з позицій світового перекладознавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Високу оцінку перекладацькій діяльності П. Куліша свого часу дали М. Грушевський, І. Франко, Б. Лепкий, М. Зеров [1], проте були і

критичні, негативні відгуки на Кулішеві переклади (М. Костомаров [2], О. Партицький [6]). У сучасних перекладознавчих студіях діяльність П. Куліша-перекладача також виступала об'єктом дослідження, зокрема розглядалася О. Лучук [5], О. Кучеренком [4], М. Стріхою [7; 8], Ю. Шевельовим [9] у ракурсі її місця в українському літературному процесі XIX ст., проте наразі відсутній детальний аналіз поглядів П. Куліша на переклад, його сутність і потенційні можливості.

Постановка завдання. Сформульована проблема й аналіз останніх публікацій визначають завдання дослідження, які полягають у всебічному вивченні поглядів П. Куліша на переклад, його механізм і труднощі, реалізацію концептуальних положень у практичній діяльності, зокрема в авторському перекладі роману «Чорна рада».

Виклад основного матеріалу дослідження. Для розуміння поглядів П. Куліша на переклад, його сутність і механізм слід спинитися на інтерпретації Кулішем історичного розвитку української мови і її зав'язків з мовою Київської Русі. Відомий українофіл і захисник української мови та культури. П. Куліш спромігся на пошук відповіді на питання: яка із сучасних йому східнослов'ян-

ських мов є історично і лінгвістично ближчою до давньоруської – українська чи російська? Свої міркування щодо цього питання він презентував у післямові до першого видання роману «Чорна рада» в 1845 р. – «Об отношении малороссийской словесности к общерусской». П. Куліш вважає, що саме українська мова виступає правонаступницею давньоруської, адже «вся Русь у глибоку давнину говорила однією мовою чи дуже подібними наріччями; і вочевидь, руське слово було розвинуте до найкращих своїх форм переважно в тій країні, що була тоді зосередженням сили народної – у землі Київській. Чим далі від цієї території, тим контрастнішими мали бути регіональні відмінності і відхилення від власне південноруського слова (мови – *Т. Г.-О., А. П.*), що і було відбито частково у північноруських літописах» [3]. Саме з цієї причини, на думку П. Куліша, «мова землі Київської мала служити взірцем для всього первісного руського світу» [3].

Далі П. Куліш звертає увагу читачів на той факт, що російський народ, створивши свою державність, розвинув і власну мову, що стала засобом вираження різних сфер життя Московської держави. Як бачимо, Пантелеймон Куліш, далекий від «місцевого патріотизму», почувуючись «російським письменником нашого часу», все-таки всупереч обставинам та офіційному погляду спромігся на відстоювання первинного статусу української мови, яку вважав правонаступницею мови Київської Русі. Думаємо, що проголошувати такі погляди і визнавати статус української мови як самостійної, окремої в умовах Російської імперії ХІХ ст. було досить мужнім і революційним вчинком.

Окрім того, П. Куліш підкреслював позитивний вплив української мови на російську («північноруську»), адже письменники українського походження ввели свою мову «в тодішню російську словесність як мову освічену, опановану із загальноєвропейською наукою і здатну виражати наукові та абстрактні поняття» [3].

Саме твори М. Гоголя української тематики, на думку П. Куліша, принесли цьому письменнику славу і відкрили для російського читача світ української ментальності та культури; М. Гоголь «відкрив для великоросіян надхарактерний і поетичний народ, відомий їм до того в літературі лише за карикатурами. Власно кажучи, малоросійські повісті Гоголя містять у собі мало етнографічної та історичної істини, проте в них

відчувається загальний поетичний тон Малоросії... Не можемо сказати, що твори Гоголя пояснили Малоросію, однак вони дали новий, сильний поштовх до її розуміння» [3].

Зазначені вище погляди П. Куліша на історію розвитку і статус української мови стали основою його перекладознавчої концепції, яка сформувалася у процесі створення авторського перекладу роману «Чорна рада». Перші п'ять глав роману російською мовою було опубліковано в журналі «Современник» (Санкт-Петербург) у 1845 р. Україномовна версія роману П. Куліша «Чорна рада» вийшла друком набагато пізніше – у 1857 р. також у Санкт-Петербурзі. Цього року двічі в Москві надруковано роман російською мовою – у журналі «Русская беседа» й окремим виданням. Такою є офіційна історія першодруків роману.

З огляду на таку хронологічно непослідовну історію першодруків роману постає питання: автором україномовної і російськомовної версій є Пантелеймон Куліш, тоді яку ж з версій вважати текстом оригіналу, а яку – текстом перекладу? І тут нам допомагають свідчення самого П. Куліша, який у своїй післямові до першого видання 1845 р. «Об отношении малороссийской словесности к общерусской» зазначає, що початковим, а отже, текстом оригіналу є український текст роману. П. Куліш вказує на те, що російськомовний варіант роману є «вільним перекладом», саме тому в перекладі російською мовою «є місця, яких немає в оригіналі, а в оригіналі залишилося багато того, що не увійшло до перекладу» [3].

Таку фактологічно-сюжетну розбіжність між текстом оригіналу і текстом перекладу сам П. Куліш пояснював так: «Це відбулося як через різницю в духу обох словесностей, так і через те, що, створюючи оригінал, я перебував на іншій позиції в поглядах, а в перекладі я розглядав предмет як людина певного літературного середовища. Там я за можливістю наслідував тон і смаки наших народних рапсодів та оповідачів; тут я залишався письменником усталеного літературного смаку» [3]. Тим більше незрозумілими й абсурдними виглядають звинувачення радянською критикою П. Куліша в «буржуазному націоналізмі», адже за часів СРСР його твори не передруковувалися і не входили до шкільної програми.

П. Куліш робить висновок, що текст оригіналу і текст перекладу роману «Чорна рада», «зображуючи одне й те саме, є,

за тоном і духом, двома різними творами» [3]. У післямові до російськомовного перекладу П. Куліш зазначає, що свідомо йде на зменшення читацької аудиторії, публікуючи свій історичний роман «Чорна рада» українською мовою, а не прямуючи шляхом Миколи Гоголя, послідовником якого він себе вважає в літературі. Причиною такого вибору є прагнення П. Куліша переконати російських імперських істориків і словесників у тому, що український (за термінологією самого П. Куліша – «южно-руський») народ має «свій характер і поетичний талант» [3].

Оригінальними є погляди П. Куліша на переклад у цілому і переклад українських художніх текстів російською мовою зокрема; ці погляди він також висловив у післямові до першого видання «Чорної ради» російською мовою 1845 р. та в передмові до першого тому «Записок о Южной Руси». Як перекладач-практик, П. Куліш проаналізував труднощі такого перекладу, що виявилися в неможливості передати засобами російської мови національні українські реалії і взагалі концепцію української ментальності. «Справа тут не лише в розбіжності мов; справа в особливостях внутрішньої природи, що на кожному кроці відбиваються в способі вираження думок, почуттів, рухів душі, і які неможливо виразити мовою, що є неприродною для автора. Принаймні, той, хто пише ці рядки, прагнучи відповідного зображення стародавнього козацтва в «Чорній раді», на користь своїх ближніх, марно намагався замінити південноруську мову на мову літературну, що є загальноприйнятною в Росії» [3]. Далі П. Куліш звертає увагу на те, що зазначений вище факт демонструє «тісний зв'язок між мовою і творчою фантазією письменника» і «якою слабкою мірою мова іншого народу передає поняття, що виробилися не у нього і є чужою власністю» [3].

Задля ілюстрації зазначеного вище положення своєї перекладацької концепції П. Куліш наводить історію сприйняття читацькою аудиторією XIX ст. авторських перекладів Г. Квітки-Основ'яненка. Куліш дає схвальну, досить емоційну оцінку самим повістям, адже «повісті Квітки являють собою теплий, щирий живопис звичок наших селян, і зачарування, у яке вони занурюють читача, полягає не лише в змісті, а й у самій мові, якою вони написані» [3]. Однак, описуючи в ролі очевидця реакцію читацької аудиторії і редакційно-критичних кіл першої половини XIX ст. на авторський переклад повісті «Маруся»

та кількох інших, П. Куліш підтримав цю реакцію і звернув увагу на те, що «той самий письменник, що смішив і змушував плакати своїх земляків малоросійськими оповіданнями, став для них таким нудним, як і для великоросіян» [3]. Причину такого провалу П. Куліш вбачав у тому, що Г. Квітка-Основ'яненко є представником українського письменства, тому він мислив українськими мовними і культурними категоріями і не зміг від них відмовитися у перекладі.

Поняття «адекватність» та «еквівалентність» перекладу, що становлять основу сучасної теорії перекладу, були невідомі П. Кулішу в XIX ст., адже тоді переклад сприймався як царина суто практичної діяльності. Проте сам Куліш, як свідчить аналіз його перекладів і передмов чи післямов до них, відстоював концепцію неможливості здійснення адекватного перекладу, який би міг бути заміником тексту оригіналу іншою мовою: «Оскільки мова наших малоросійських дум і переказів доступна не всім великоросійським читачам, то я вирішив за необхідне додати до них якомога точний переклад. Я кажу «якомога точний» тому, що передати точно характер південноруського мовлення засобами північноруської мови абсолютно неможливо... Взагалі я маю сказати, що мій переклад є лише засобом для сприйняття і розуміння оригіналу, проте він не є його заміною для людей, що розуміють по-малоросійськи» [5, с. 267].

П. Куліш був поліглотом: знав майже всі слов'янські, англійську, французьку, іспанську, італійську, шведську та інші мови, які вивчав упродовж усього життя. Прагнення опанувати якомога більшу кількість мов відповідало положенню його концепції перекладу: перекладач має володіти мовою оригіналу, щоб правильно зрозуміти зміст тексту оригіналу і відчути його національну мовну специфіку. П. Куліш негативно ставився до підрядників (підрядкового перекладу); у листі до професора Бодяньського (1849 р.) він піддав нищівній критиці переклад В.А. Жуковським «Одіссеї» Гомера, причину недоліків цього перекладу він вбачав у тому, що Жуковський не володів давньогрецькою мовою і тому використовував під час перекладу підрядник. Проте з часом він зміг поєднати зазначене положення своєї концепції «з думкою про синтетизм мови перекладного твору, його включеність у культурний контекст нації перекладача» [4, с. 502]. Таке поєднання П. Кулішем втілювалося в тезі: «Что касается меня, то, зная,

как мудро было, например, даже Пушкину переводить Мицкевича и наоборот (их языки известны мне оба, как мой родной), я вижу в переводах наилучшую пробу языка относительно его ковкости, живописности, гармонии» [4, с. 504].

Висновки з проведеного дослідження. П. Куліш відстоював у своїх критичних працях окремий, самостійний статус української мови («південноруської», як називав її сам письменник і перекладач), звертав увагу на її пряме походження від давньоруської і позитивний вплив на російську (північноруську). На основі такої інтерпретації статусу української мови П. Кулішем були сформовані погляди на перекладацьку діяльність у цілому. Великий майстер українського слова вважав, що переклад завжди за своєю сутністю є вільним, адже у процесі перекладу створюється новий текст із власними мовностилістичними ознаками. Причину такої невідповідності тексту оригіналу і тексту перекладу П. Куліш вбачає як у розбіжності мовних систем, так і в національному способі вираження думок, почуттів, душевних переживань.

Вочевидь концепція П. Куліша повністю вписується в систему перекладознавчих поглядів XIX ст., що декларували французькі (концепція «приємного перекладу») і російські (В. Жуковський, В. Белінський та ін.) представники перекладацької думки. Перекладацька діяльність П. Куліша знаменувала остаточне становлення українського

перекладу, а також новий етап української оригінальної літератури, що отримала статус європейської.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Зеров М. Поетична діяльність Куліша. Зеров М. Твори: У 2 т. Київ: Дніпро, 1990. Т. 2. С. 582.
2. Костомаров Н. П. А. Кулиш и его последняя литературная деятельность. Киевская старина. 1883. Т. V. Февраль. С. 222.
3. Кулиш П. Об отношении малороссийской словесности к общерусской. Эпиграмм к «Черной раде». Черная рада. Хроника 1663 года. Москва: Типография Александра Семенов на Софийской улице. 1857.
4. Кучеренко О. П. О. Куліш – перекладач творів світового письменства. Волинська філологічна: текст і контекст. Польська, українська, білоруська та російська літератури в європейському контексті. Вип. 6. Ч. 2. Луцьк: Редакційно-видавничий відділ «Вежа» Волинського національного університету ім. Лесі Українки, 2008. С. 498–508.
5. Лучук О. Пантелеймон Куліш і Шекспір: перекладацький проект XIX ст. Ренесансні студії. Запоріжжя: КПУ, 2011. Вип. 16–17. С. 252–284. URL: http://intrel.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/10/renst_2011_16-17_19.pdf.
6. Партицький О. Шекспірові твори, переложені Кулішем. Зоря. 1882. Ч. 21. С. 327–328.
7. Стріха М. Український художній переклад: між літературою і націєтворенням. Київ: Факт – Наш час, 2006. 344 с.
8. Стріха М. Шекспір безмежний: Роздуми над першим Повним зібранням творів Шекспіра українською мовою. Всесвіт. 1989. № 11. С. 110–117.
9. Шевельов Ю. Кулішеві листи і Куліш у листах. Вибрані листи Пантелеймона Куліша. Нью-Йорк; Торонто: Українська Вільна Академія Наук у США, 1984. С. 33–39.